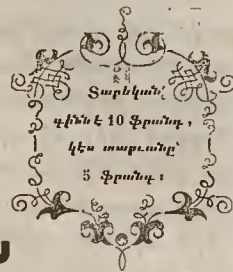

ԵՐԱՊԵՏԱՆ

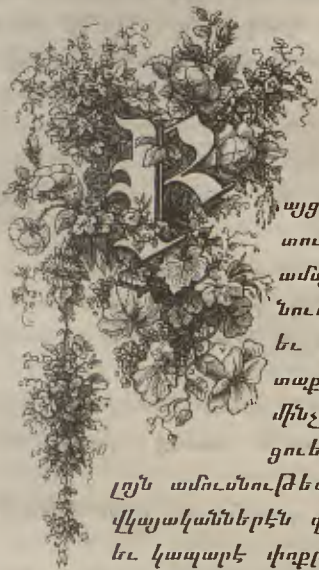
Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 4.

1862

Ե. ՀԱՏԱՐ

Հիւն յոռատու աշտարակին պահապանը :

Բ.

(Երաւանաբանն Է)

այց Դեղներեսը նոյն միջոցին տունը չէր գտնուեր: Կարիւր ամայ ստացուածոց ցանկն առնուած ատեն՝ ներս մտած էր, եւ ամէն բան սաստիկ հետաքրքրութեամբ կը գնէր, մինչեւ որ արկղիկ մը բացուեցաւ, որուն մէջ ննջեցելոյն ամուսնութեան ու տղոց մկրտութեան վկայականներէն զատ, պղնձէ մատնի մը եւ կապարէ փոքր դրամապատկեր մը կը գտնուէր: Աս վերջին երկուքը Տոնային դիակին վրայ գտնուած ըլլալուն՝ համար, Կարիւր իբրեւ յիշատակ պահած էր: Դեղներեսը զանոնք տեսածին պէս՝ սաստիկ բաղձանք ունեցաւ ձեռք բերելու: Ուստի սենեկին մէկ անկիւնը քաշուած կեցաւ, մինչեւ որ ներկայ եղողներն ուրիշ բանի ղեղադած ատեն, յարմար առիթ գտնելով, վայրենւոյ մը սեպհական եղող ճարպիկութեամբ պահարանին մօտեցաւ, արկղիկը յափշտակեց, մէջէն մատնին ու դրամապատկերն առաւ, եւ առանց մէկէ մը տեսնուելու՝ աճապարեց դռնէն դուրս ելաւ: Որսը ձեռքին մէջ հաստատուն բռնած՝ հապճեպով զանազան ճամբաներէ անցաւ, եւ վերջապէս ծովեզերքը գտնուող մեծ ժայռը հասաւ:

Աս բարձրաբերձ ժայռը՝ որն որ ատենաբ ծովուն մէջ կը գտնուէր ու ալիքներուն անդադար զարնուէր չորս կողմանէ սղոցաձեւ փորուած էր, ջրերուն քաշուելովը՝ բոլորովին ցամաքին վրայ մնացած էր, այնպէս որ մակընթացութեան ամենէն սաստիկ ատենն ալ՝ ալիքներէն ազատ կը մնար: Ժայռին դէպ ի ծով դարձած կողմը՝ խոռոչ մը կար, ուր նաւաստիներէն ոմանք կերակուրնին եփելով, պանդոկներուն մէջ ծախք ընելէն ազատ կը մնային, եւ ուր

ամէնքը նաւերնին կարածիւթելու համար հարկաւոր եղած ձիւթը կը հալեցնէին:

Ճիշդ ան ժամանակը նոյն տեղը՝ մարելու մօտ եղող կրակի մը վրայ՝ կարածիւթի կաթսայ մը կը ծխէր, որուն քովն ընկողմանած էր Պարտանու նաւապետը, իր Լուստոյ ու Պրականդալ նաւաստիներուն հետ: Երեք բրովանցիները քիչ մը յառաջ իրիկուան կերակուրնին կերած ըլլալով, նաւապետը ծուխ կը քաշէր, իսկ երկու նաւաստիք ծխախոտ կը ծամէին: Դեղներեսը՝ որն որ ցամաքի կողմանէ կուգար, առանց զերենք տեսնելու, գնաց մագլցելով ժայռէն վեր ելաւ: Քիչ մը յառաջ երթալով՝ ճեղքուածքէ մ'անցաւ, եւ ալիքներէն բացուած պղտիկ անձաւ մը մօտաւ, զորն որ Տոնա անդամ մը թռչնոյ բոյն փնտռած ատեն գտած էր: Աս քարայրը Դեղներեսին ապաստանարանն ու սիրական տեղն էր: Քանի մը անգամ տնէն փախած ատենը՝ հոն ապաւինած էր: Հոն երկայն ժամանակ կը նստէր խորունկ մտածմանց մէջ թաղուած, որոնց նիւթն էր իր սիրական եղբայրը: Տոնային վրայ մտածելը՝ իր կենաց գլխաւոր, մանաւանդ թէ միակ ղեղաժողովն էր: Բոլոր իր կենաց ցանկութիւնը՝ ուղղակի կամ անուղղակի իր տղայութեան ընկերին՝ Տոնային վրայ ամփոփուած էր, որուն յիշատակը սրտին մէջ այնպէս խորունկ արմատացած էր, որ եւ ոչ ժամանակը կրցեր էր՝ չէ թէ ջնջել, հապա եւ ոչ տկարացնել: Երիտասարդին մեռնելովը՝ քրոջը սէրը մարելու տեղ՝ կարծես թէ աւելի եւս սաստկացած էր: Ներքութեան ու վշտաց մէջ մարդուն սրտին մխիթարութիւնն ու սփոփանք պատճառող մտածութիւն մը չկրնալով ունենալ, մտացը մէջ միակ մտածմունք մը սեւեռած կը պահէր, այսինքն՝ իր եղբորը մտածութիւնը, որուն կորուստը երբեմն երբեմն անհանդուրժելի սրտի կսկիծ կը պատճառէր իրեն: Ասանկ ատեններ՝ առանձին մնացած ըլլալուն յիշատակը մտացը մէջ սաստկանալով, վրան յուսահատութիւն կուգար, կը սկսէր լալ, պոռալ, ոտուրները գետինը զարնել: Հաղիւ թէ աչուրներէն յորդարտասուաց հեղեղներ թափելով՝ կրնար սիրտը հանդարտեցնել:

Յիշեալ քարայրին մէջ Դեղներեսը մեծ զգու-

շուժեամբ աւազի տակ թաղած էր իր բոլոր ինչքերը, որ էին՝ մօրմէն առած պղտիկ խաչ մը, մօրեղբորմէն պարգեւ ընդունած վարդարան մը, եւ ծովեզերքէն ժողոված խել մը այլանդակ ձեւերով խեցիներ: Արդ աս ամէն թաղուած գանձերը դուրս հանեց, անոնց քովը դրաւ Տոնային մատնին ու կապարէ դրամապատկերն ալ, եւ զամէնն առջեւը շարեւէն ետեւ՝ մամուռին վրայ նստաւ, զանոնք մէկիկ մէկիկ ձեռքն առնելով՝ սկսաւ զննել:

Բաւական ժամանակ անցած էր, քանի որ Գեղնեւան այսպէս կը զբաղէր, մէյ մ'ալ յանկարծ խօսելու ձայն մը իր մտադրութիւնը գրաւեց: Միայն բարակ քարաժայռ մը զինքն ան տեղէն կը բաժնէր, ուր Պարտանու եւ իր երկու նաւաստիները կը նստէին: Ելիզ ժայռին մէկ պատառուածէն նայելով, ուսկից ինք՝ այրին մթութեան պատճառաւ՝ ամէն բան կրնար տեսնել՝ առանց տեսնուելու, հոն եղողներուն ո՛վ ըլլալն իմացաւ:

Նաւապետը կէս մը գինովցած, կէս մ'ալ բարկացած կ'երեւար: Աս վիճակին մէջ կատաղութեամբ խօսածը՝ Գեղնեւանին ականջը հասնելով՝ մտադրութիւնը գրգռած էր: Բարկութեան պատճառն էր՝ քանի մ'օր յառաջ Ոսկի խարիսխ պանդոկէն դուրս վռնտուիլը, որուն յիշատակը մտքին մէջ նորոգուելով, զինքը սաստիկ կատղեցուցած էր:

Երկինքի շանթերը զիս ոչնչացնեն, կը գոչէր կատաղի ձայնով մը, եթէ աս նախատանաց վրէժը չեմ առնուր:

Ան սրիկայք, ըսաւ Լուստոյ, մեղի յաղթելուն վրայ կը պարծին, ուր որ իրենք տասը հոգի էին, իսկ մենք՝ երեք:

Քեզի հարիւր անգամ ըսած չեմ, ընդմիջեց անդիէն Պրականդալ, որ Բրովանսցի չեղողները՝ մարդ չեն, գրաստ են, զիրենք կառքի լծելու է: Եթէ ես Գաղղիայի թագաւոր ըլլայի, հրաման կու տայի որ աս արեւմտեան սինլքորը մարդկութեան ցանկէն դուրս հանուի: Ստուգիւ պէտք է զիրենք անասնոց կարգը դնել:

Այնպէս է, ըսաւ Պարտանու, անոր համար ես ալ ձեռքէս եկածին չափ զիրենք ջնջելու կ'աշխատիմ: Աս բանս ինծի համար հարկ մըն է: Չէք տեսներ որ արիւնը երակներուս մէջ կ'եռայ, եւ սրտիս մէջ վրէժխնդրութիւն կը պոռայ:

Լուստոյ ծիծաղ երեսով մը Պարտանուն նայելով, Հո՛, Հո՛, ըսաւ, ուրեմն ասիկայ հիւանդութիւն մըն է, նաւապետ: Ես ալ գիտեմ որ արեւմտեան կողմանց բնակիչներն ընդհանրապէս մարդուն ջիղերը կը գրգռեն: Բայց ինծի կ'երեւայ որ դուք առանձինն հոստեղաց բնակիչներուն վրայ մասնաւոր սէր ունիք:

— Հոս ըրած առաջին ճամբորդութեանս ատենն էն աս սէրը սրտիս մէջ ծագած է:

— Հա՛, հա՛, տես: Բայց պատճառը կրնայ իմացուիլ:

— Պատճառը՝ հետեւեալն է: Առաջին անգամ՝ որ՝ ասկէ տասուերկու տարի յառաջ՝ իրենց դարչելի նաւահանգիստը մտայ, իմացայ որ գող ու աւազակ մարդիկն են: Ամէն անգամ որ իրենց հետ կը խօսէի, անոնք զիս ծաղը կ'ընէին: Եւ երբ որ ծիծաղելուն պատճառը հարցուցի, պատասխան տուին որ արտաբերութիւնս իրենց շատ այլանդակ կու գայ:

Աս խօսքին վրայ երկու նաւաստիները շատ նեղացան:

Իմացա՞ք ուրեմն, շարունակեց Պարտանու: Ապուշ մարդիկներն իմ արտաբերութեանս վրայ կը ծիծաղէին. չէին կրնար իմանալ որ բուն սիւսլ ու անպիտան խօսողներն իրենք են: Աերկապէս շուտ մը հասկըցայ որ վայրենի մարդկան մէջ կը գտնուիմ:

Կարծեմ ալ որ իրենց հետ՝ իբրեւ վայրենեաց հետ կը վարուիք, ըսաւ Պրականդալ: Օր մը ինծի մէկը ցուցուցին, զորն որ աղէկ մը խրատած կ'երեւար:

Միականիւն, հարցուց Պարտանու՝ հաճութեան ծիծաղով մը:

— Չէ, կաղը:

— Հա՛, կը յիշեմ, անիկայ ուրիշ անգամ պատահած բան է:

— Կ'երեւայ որ ձեր ամէն մէկ ճամբորդութեան մէջ մէկ հետքը թող կու տաք: Եթէ ասանկ յառաջ երթալու ըլլայ, քիչ ժամանակէն աս տեղս անկելանոց պիտի դառնայ:

Շատ ալ աղէկ կ'ընէ, պատասխանեց Լուստոյ, բնակիչներուն իրեն ըրածին՝ ասանկ հատուցում պէտք է:

Արտաբերութեանը պատճառաւ ըրածներնուն, հարցուց Պրականդալ:

— Ուրիշ պատճառի մը համար ալ: Ատաղձագործին դէպքին պատճառաւ:

Պարտանու՝ որն որ նոյն ատեն գաւաթը շրթունքը տարած էր, աս խօսքն որ լսեց՝ սկսաւ բարկութենէն դողալ: Ասիկայ քեզի ո՛վ ըսաւ, գոչեց զայրացմամբ:

Պանդոկի մը մէջ ասոր վրայ անգամ մը խօսք եղաւ, անկէ իմացայ, պատասխանեց նաւաստին: Կ'ըսէին որ ան ատաղձագործին հետ խաղացած ատենն ինչ, չեմ գիտեր ինչպիսի ճարպկութեան միջոցով, շատ մը վաստակ ըրեր էք: Բայց ետքէն բանն երեւան ելլելով, չէ թէ միայն առած ստակնիդ ետ տալու ստիպուեր էք, հապա նաեւ նաւահանգստին բոլոր մարդիկը զձեզ քարերով ու նախատական խօսքերով մինչեւ նաւը հալածեր են:

Հիմայ կ'իմանամ, գոչեց Պրականդալ, որ աս մարդիկներն աշխարհքիս վրայէն ջնջելու վերջնելու է: Փայլակ ու որոտումներ, ասիկայ մեծ նախադիմք է: Բայց անոր կը վարմանամ, նաւապետ, որ աս բանիս համար վրէժ չէք առած:

Ո՞վ ըսաւ քեզի, պոռաց Պարտանու, որ վրէժ չեմ առած:

Այնպէս կը գուշակեմ, պատասխանեց նաւաս-

տին, վասն զի ան ատաղձագործը հոսկից հանդ գացած է, եւ ողջ առողջ կը պտըտի:

— Ստյոպ է. բայց ինձի եղած նախատինքին լուռն սկզբնապատճառն ինք չէր, գործածած միջոցս յայտնողն էր:

— Իսկ ան յայտնողն ո՞վ է:

— Ողորմելի նաւու մանչ մը. աս առտու թաղուղ խենթ պառաւին որդին:

— Ուրեմն անոր ինչպէս որ պէտք է նէ՝ հատուցում մ'ըրա՞ծ պիտ'որ ըլլաք:

Պարտանուէն երեսին վրայ վայրենի ուրախութեան նշոյլ մը տեսնուեցաւ. Գիտէք, ըսաւ, ան դէպքը պատահեցէն քանի մ'օր ետքը, մանչն ուր էր:

— Ո՛ւր:

— Հինգ գրկաչափ ջրին տակը:

Նաւաստիները գլուխին վերցնելով, Ի՛նչ, զինքը դուք խղճեցիք, կանչեցին:

2է, պատասխանեց Բորմանցին ժպտելով, ծովու մէջ պատահած դժբախտութիւն մը: Իրիկուն մը ուշ ատեն մակուկովս նաւ դարձած ժամանակս, մոռթ մարախուղին մէջ՝ քովէս անպիտան նաւակ մ'անցաւ, որուն մէջ Տոնա նստած էր: Ինձի կ'երեւայ որ կը քնանար, վասն զի որչափ որ ալ իրեն մօտ գացի, ամենեւին չիմացաւ: Աս տեսնելով, աւելի մօտեցայ, ինք իրենս մտածելով որ իմ նաւակս նոր ու զօրաւոր, իսկ իրենը՝ հին ու խախուտ է...: Մէկէն ամենայն զօրութեամբ զարնուեցայ. շառաչման հետ աղաղակ մ'ալ լսեցի. առագաստը դէպ ի մէկ կողմը ծռեցաւ. նաւը յանկարծակի ալքերներուն մէջ աներեւոյթ եղաւ...:

Պարտանու խօսքը լմնցուցած ատեն՝ մօտ տեղերը խորին հառաչելու ձայն մը լսուեցաւ:

Չարագործը սկսաւ դողդողալ ու չորս կողմը նայեցաւ. բայց երկու նաւաստիներէն ուրիշ մարդ չտեսնելով, կարծեց որ ան հառաչանաց ձայնն արձակողը՝ երկուքէն մէկն ըլլայ: Ուստի իր առջի յանդգնութիւնը ստանալով, Ինչէ՛ն կ'այլալիս, ըսաւ՝ դաժան հայեցուածով մը Պրականդալին նայելով:

Բան մը չկայ, նաւապետ, պատասխանեց նաւաստին վախնալով:

2է նէ՛ իրաւունք չունէի, շարունակեց Պարտանու: Օտարականի մը նաւուն հոգ տանիլը՝ իմ պարտքս էր:

— 2է, ան չեմ ըսեր:

— Ան ալ թողունք: Աշխարհքիս վրայէն սրիկայ մը պակսելով՝ ինչ փնաս կ'ըլլայ եղբր:

Այնպէս է, ըսաւ Լուստոյ. սակայն եթէ բանը յայտնուելու ըլլայ, կարծեմ ձեզի համար աղէկ հետեւութիւն չ'ունենար:

Ի՛նչ, գուցէ ամէն դի պատմել կ'ուզես, հարցուց Պարտանու, որն որ ըրած անխոհմտութեան վրայ զղջալու սկսած էր: Եթէ անանկ բան մ'ընես, ձեռքէս չես ազատիր:

Հանդարտ եղէք, պատասխանեց նաւաստին՝ որն որ նաւապետին հետ զարնուելը խոհեմութիւն չէր սեպեր. խօսելու ժամանակ կայ, լրելու ալ ժամանակ կայ:

— Ձգոյշ կեցիր, իմ ո՞վ ըլլալս աղէկ գիտես:

— Շատ աղէկ գիտեմ, նաւապետ:

— Ուրեմն մի մոռնար, խելքդ գլուխդ բեր. բերանդ դոց պահէ: Եթէ Տոնային պատճառաւ գլուխս փորձանք մը գայ, վրէժս որմէ՛. առնելիքս գիտեմ. վասն զի աս պատմութիւնը դուն ու Պրականդալ միայն գիտէք:

Պէտէ շարունակուի:

ԲՆԱՊԱՏՄԵՈՒՆ

Աղոռնու:

Լ'ղուէսն իր խարդախութեան եւ ճարպիկութեան համար բոլոր աշխարհքիս վրայ հռչակաւոր եղած է, եւ իրօք կենդանեաց մէջ չկայ անասուն մը՝ որ անոր պէս խորամանկ ըլլայ, կամ անոր առաւելութեանց հասնի: Ինչ որ գայլն իր ուժովը կ'ընէ, աղուէսն իր խաբու վարմունքով նոյնին աւելի դիւրութեամբ կը հասնի: Եւ որովհետեւ աւաղակութիւն ըրած ատեն՝ շներու հետ կուռելէն, եւ մեծ հօտերու վրայ յարձակելէն ու հովուին հետ գործքի բռնուելէն կը զգուշանայ, անոր համար գայլէն ապահով կեանք մը կ'անցընէ. ուժէն աւելի խելքը կը յոգնեցընէ, եւ կարծես թէ ամէն կարելի միջոց աչքին առջեւն է, որոնցմով դիտած վախճանին աւելի դիւրութեամբ եւ դուն ուրեք սխալելով կը հասնի: Որչափ որ խարդախ, զգուշաւոր, հնարագէտ եւ նենգամիտ է, այնչափ ալ անխոնջ եւ քիչ յուսահատող. իր վարմանց մէջ յաճախ անգամ փոփոխութիւններ կ'ընէ, եւ ատենին համաձայն միջոցներ ի գործ դնելու արթուն է: Իր կենաց պահպանութեան եւ հանգստեան համար մեծ հոգ կը տանի. եւ թէպէտ գայլէն աւելի տոկուն է եւ անկից աւելի կը վազէ, ի վերայ այսր ամենայնի իր ոտից արագութեան վրայ միայն չիվտահանար, հապա ուրիշ աւելի հանգիստ միջնորդ մը գտած է, այս ինքն՝ գետնափոր շէնքի մը մէջ կ'ապաւինի, ուր մեծ վտանգաց ատեն ապահով ապաստանարան, հանգիստ բնակարան եւ իր ձագերն անվրդով սնուցանելու համար խաղաղ տեղ մը կը գտնէ: Անոր համար աղուէսը վտարանդի եւ թափառական անասուն չէ, այլ տուն տեղ եւ հաստատուն բնակութիւն ունի:

Բնակութեան յարմար տեղ ընտրելու կարողութիւնը չէ թէ միայն մարդկան, այլ նաեւ անասնոց վրայ յայտնի կը տեսնուի: Տեղւոյն յարմարութիւնը, նոյնը յաջողակութեամբ եւ ըստ պիտոյից յարգարելն ու նոյնին անցքերը զգուշութեամբ ծածուկ պահելը՝ անասնոց մտածելուն եւ խոհեմութեան բաւական ցոյցեր են: Աղուէսն ասոնք ամէնն ալ ըստ բաւականի

ունենալէն զատ՝ զանոնք գործադրելու զարմանալի ճարպկութիւն մ'ալ ունի: Իր սովորական բնակարանը կամ ինքիրեն փորած կամ ուրիշ անասուններէն յափշտակած գետնափոր մըն է, որուն երկայնութիւնը մինչեւ յիսուն ոտք կը հասնի: Հասարակօրէն գեղերու մօտ անտառաց ստորոտը, մեծ ծառոց արմատներուն տակ իր բնակարանը կը հաստատէ, ուր գեղացւոց տներուն մօտ ըլլալով, հաւեղինաց խօսելու ձայնն իր ականջին գեղեցիկ երաժշտութիւն մը կու գայ: Գետնափորն երեք մինչեւ վեց ոտք խորունկ կ'ըլլայ, եւ քանի մը սենեակ կամ խոռոչ կը բաժնուի: Շատ նեղ եւ ուղղորդ անցք մը՝ որն որ երթալով դէպ ի վեր կը շեղի, էգ աղուեսուն եւ ձագերուն բնակարանը կը տանի, եւ հոն առ հասարակ իր վերջին ապաստանարանն է, ուր կ'ապաստանի կարճատն շներէն հալածուելով, եւ մուտքը կը խփէ: Բայց ինքիրեն ասանկ հանգիստ բնակարան մը շինելու աշխատութենէն շատ անգամ կը փախչի եւ կը ջանայ կամ ուրիշ աղուեսուն մը դատարկ գետնափորը գտնել եւ կամ ուրիշ անասնոյ մը եւ մանաւանդ գորշուկին որջը յափշտակել, զորն որ եթէ գտնելու ըլլայ եւ զանիկայ բռնութեամբ անկից հանելու բաւական ուժ ունենայ, անմիջապէս կ'առնու կը յափշտակէ, իսկ եթէ տեսնէ որ գորշուկն իրմէ զօրաւոր է ու կուուով վախճանին չիկրնար հասնիլ, օրերով դարան կը մտնէ ու կը սպասէ, մինչեւ որ գորշուկն որջէն ելլէ ու հեռանայ, աղուէսն անմիջապէս դարանէն կ'ելլէ եւ գետնափորն ու անոր մուտքը իր դարշահոտութեամբ կ'աղտոտէ: Գորշուկը՝ որն որ շատ մաքրասէր է, դառնալէն ետեւ՝ երբ որ հոտը կ'առնու, անմիջապէս կը հեռանայ եւ ուրիշ գետնափոր մը բանալու կ'աշխատի:

Աղուէսն իր մեծութեամբն ու ձեւովը սրաքիթ շան կը նմանի, բայց անկից մեծագոյն գլուխ, սրածայր ականջներ եւ շեղ ու խարդախ աչքեր ունի, ցուռը նեղ ու վիզը հաստ է: Երկայն բարակ մարմինը՝ շատ բարակ ու երկայն մազերով ծածկուած է, որոնք ամէն տարի կ'իյնան կը փոխուին. ագին փնջոտ է թանձր մազերով: Ամառը մազերը փոխած ատեն՝ մուշտակն անպիտան է, ինքն ալ սովորականէն աւելի դանդաղ եւ հիւանդագին կ'ըլլայ: Ամէն մէկ կրից համար զատ զատ ձայն կը հանէ, կ'ոռնայ, կը հաջէ կամ կը մնչէ, օդին փոփոխութեան ատեն մանաւանդ ձմեռը՝ երբ որ ձիւնն ու սառցոյն երկիրը պատած կ'ըլլան, գրեթէ միշտ իր ձայնը կը հնչեցնէ. իր ոռնալը՝ միակերպ ու շուտ շուտ իրարու յաջորդող հաջել մըն է, երգին վերջը միշտ ձայնը կը բարձրացնէ սիրամարդի պողալուն նման: Խիստ ցաւ կրած ատեն, մանաւանդ երբ որ մէկ անգամը խորտակուելու ըլլայ, մասնաւոր սուր ձայն մը կը հանէ. իսկ թեթեւ վերքի ատեն՝ բնաւ ձայն չիհաներ, եւ այնպէս յամառ է, որ աւելի սիրով յանձն կ'առնու ծեծ ուտելով մեռնիլ, քան թէ ձայն հանելով իր ցաւը ցուցնել:

Ատամոնքը սուր ու զօրաւոր են, եւ այնպիսի կատաղութեամբ կը խածնէ, որ բերանը բանալու համար շատ անգամ երկաթ գործածելու է: Աղուեսուն միսը գայլուն մսին պէս անախորժ է, շները զանկայ կ'ուտեն, կան մարդիկներէն ոմանք՝ որոնք անոր միսը համով կը գտնեն, մանաւանդ երբ որ աշնան ատեն խաղողով ու միրգով պարարտացած կ'ըլլայ: Հասարակօրէն այնպէս խորունկ կը քնանայ, որ քնոյ վիճակի մէջ շատ անգամ ազատութիւնն ու կեանքը կը կորսնցնէ: Քնոյ ատեն շան պէս կ'ծկած կը պառկի, բայց երբ որ ցորեկը քուն կը մտնէ կը հանգչի, ան ատեն նոյնպէս շան նման առջեւի ու ետեւի ուտուներն երկնցնելով՝ փորին վրայ կը տարածուի. նոյն դրից մէջ ալ թփերու տակ թռչնոց կը սպասէ: Թռչուններն այնպիսի բնական ատելութիւն մ'ունին աղուեսուն դէմ, որ տեսնելուն պէս՝ ձայն կը հանեն եւ իրար կը զգուշացնեն: Ի մասնաւորի ագուաւի տեսակ թռչուններն ու կենսեխները սովոր են զինքը լեռնէ լեռ՝ ձորէ ձոր հալածել եւ իրարու աղբարար կարկաչիւն հանել:

Թէպէտ եւ գարշելի կը հոտի, անանկ որ հեռուէն ալ անախորժ կ'ծու եւ աշուներն այրող հոտը կ'առնուի, ի վերայ այսր ամենայնի անուշահոտութիւն մ'ունի. պոչին տակը պարկ մը կայ, որուն մէջ մանուշակի հոտով հեղուկ մը կը ժողովուի: Ամէն անգամ վէրք մը ընդունած ատեն՝ քիթն ան պարկին կ'երկնցնէ կամ հոտին, կամ համին, կամ ինչ եւ իցէ ծածուկ պատճառի մը համար, որուն զօրութիւնը մեղի անծանօթ է:

Աղուէսը մնակեր է, բայց բնածին շատակերութեան պատճառաւ ամէն բան կ'ուտէ, եւ աս պատճառաւ՝ գայլէն աւելի վնասակար կրնայ զրուցուիլ: Ամէն տեսակ թռչուններ, նապաստակ, գառնուկ, հաւկիթ, կաթ, պանիր, մեղր, օձ, մուկ՝ ուսկից ամբողջ բոյներ ստամոքսին մէջ գտնուած են, մողես, բզեզ, ձուկ, պտուղ, խաղող եւ այլն, ամէն բան իրեն համար աղէկ է, բանի մը չիխնայեր:

Խաբուսիկ վարմանց եւ շարժմանց մէջ անասուն մ'իրեն չիհաւասարիր, թռչուններն օդի մէջ ցատքելով՝ կը բռնէ, բայց երբեմն կ'ըլլայ որ չիհասնիր, ու վտանգէն ազատած թռչունը ծառի մը վրայ բարձր դարելով՝ իր զուարթ կարկաչով կարծես թէ աղուեսուն չաջողութիւնը ծաղը կ'ընէ: Որսորդներէն ոմանք՝ որոնք ասանկ հանգիսի մը ականատես եղած են, կը հաստատեն որ ամօթապարտ աղուէսը վերջէն կը նայի ու կը փորձէ որ չյաջողուցած վաղքին մէջ որչափով սխալեր է, եւ քանի մը անգամ նորէն կը ցատքէ ու կը փորձէ: Եղբրուներուն վրայ առանձին՝ չիյարձակիր, բայց գնդովին՝ մանաւանդ ձմեռը երբ որ գետինը ձիւնով ու սառուցով ծածկուած կ'ըլլայ եւ եղբրուները չեն կրնար արագ վազել՝ զինքն կը հալածէ:

Պիտի շարժանքի:

ԱՌԵՐՏԲԱՆՆԵՐ

Հնդիկ նուշ կոտ՝ գաղաղայ ևս Չոգորայ:

Հատ հին ժամանակներէ վեր Հնդիկ նուշը՝ Ամերիկայի բնակչաց գլխաւոր սննդաբար պարէններէն մէկն էր: Անոնցմէ սորվեցան Սպանիացիք՝ հնդիկ նշէ, շաքարէ ու համեմունկէ (վանիլեայէ) չորգոլաղ ըստած ըմպելիքը պատրաստել, որուն գործածութիւնը՝ Սպանիայէն զատ՝ Բորդուկալի, Իտալիայի, Գաղղիայի եւ ուրիշ շատ երկիրներու մէջ այնչափ տարածուած է, որ հնդիկ նուշը ներկայ ժամանակս վաճառականութեան երեւելի ու գլխաւոր նիւթերէն մէկն եղած է:

Հնդիկ նուշը կամ հնդկանուշը՝ հնդիկ նշենուշն (Theobroma Cacao) հունար կամ կուսն է, որն որ հարաւային Ամերիկայէն յառաջ եկած է, եւ հիմայ արեւադարձին տակ ինկած ամէն երկիրները՝ բայց գլխաւորաբար Ամերիկա՝ յաջողութեամբ կը մշակուի: Աս ծառը չափէ դուրս շուտ կ'աճի, այնպէս որ երեք տարւան եղած ժամանակը՝ պտուղ կը բերէ, եւ անկէ սկսեալ՝ մինչեւ քառասուն կամ յիսուն տարի՝ առատութեամբ պտուղ կու տայ: Խոնաւ, հաստատուն ու յառաջագոյն չմշակուած երկիր մը կ'ուզէ, ուր հիւսիսային հովիտներ եւ արեւուն ճառագայթներէն ազատ ըլլայ: Ծառին բունը՝ մինչեւ քառասուն ոտք բարձրութիւն կ'ունենայ, $\frac{1}{2}$ ոտք տրամագծով: Կեղեւը գորշ է ու անհարթ. փայտը՝ ճերմակ ու պղծաւ. տերեւները երկընկեկ՝ հակըլթաձեւ ու սրածայր են, եւ երկու կողմերէն ալ լերկ, ծառին պզտիկութեան ատենը՝ նոյն տերեւները կարմիր կ'ըլլան: Ամերիկայից աս ծառին տերեւներէն կողով կը հիւսեն եւ անոնցմով անեքնուն տանիքը կը ծածկեն: Հնդիկ նշենուշն ծաղիկները կիտրոնագոյն կ'ըլլան ու կարմիր երակներ կամ գիծեր կ'ունենան. փոշոյ անթոնին՝ վարդագոյն է, իսկ բաժակներն՝ իրարմէ բաժնուած սրածայր տերեւներով:

Հասուն պտուղը վարունդի կամ երկայն սեխի ձեւն ու մեծութիւնն ունի, վերին կողմը սրածայր է, եւ տասը դուրս ցցուած շերտերով: Պտուղն իսկիցան կանաչ կ'ըլլայ, ետքը դեղին կը փոխուի, վերջապէս կարմրագոյն կ'ըլլայ: Գրտի կեղեւէն զատ՝ մէջը երկու կեղեւ ալ կ'ըլլայ, մէկը՝ կարծր դեղնագոյն, իսկ մէկալ ամենէն ներսինը՝ փափուկ ու ճերմակ: Աս ներքին կեղեւին մէջ հինգ կարգ կուտեր կը գտնուին, որ կարգերէն ամէն մէկուն մէջ՝ նշի կամ վայրենի կաղնի մեծութեամբ ու ձեւով՝ 5—6 հատեր կամ կուտեր կան, որոնք իրարու հետ նրբաթել, կարմիր եւ ախորժ փոթոթահամ մնով մը կապուած են: Յիշեալ հատերը՝ կարծր, գորշ դունով ու փայլուն կեղեւի մը մէջ՝ դիւրափխուր ու մանուշակագոյն հիւթեղ միջուկ մը կը բովանդակեն, որն որ թթուաւ ու զովացուցիչ համ ունի: Տարին գլխաւորաբար երկու անգամ պտուղ կը քաղուի, Յունիս ու Գեկտեմբեր ամիսներուն մէջ: Իսկ նոյն ատենները տաիլան խակ եղող պտուղները՝ տարւոյն ընթացքին մէջ հետզհետէ առան-

ձին կը քաղեն, քանի որ կը հասունանան. որովհետեւ պտղոյն կատարեալ հասած ըլլալէն կախում ունի աղէկութիւնը: Ծառ մը հասարակօրէն տարին 1—4 հոկտայի չափ կուտ կու տայ:

Թողլուած պտուղը քիչ մը ժամանակ կրնայ թող տրուիլ, բայց առանց երկայն յապաղելու: Առայի կեղեւը դանակով կը բանան, կուտերը պատող միւր զգուշութեամբ կը մաքրեն, տաշտերու կամ տակառներու մէջ կը լեցնեն, եւ վրան տերեւներով կը ծածկեն, մինչեւ որ խմորի, գորշ գոյն մ'առնու եւ դառնութեան մեծ մասը կորսնցնեն: Այս ամէն գործողութիւններէն ետքը՝ արեւուն առջեւ կը տարածեն, կը չորցնեն, եւ մաղէ անցընելով՝ մաքրելէն վերջը, կտաւէ կամ կաշիէ տու պրակներով վաճառքի կը հանեն:

Հնդիկ նշի երեւելի տեսակներն ասոնք են:

1. Սոգոնուսգոյի հնդկանուշը ամենէն աղէկ համարուած տեսակն է, եւ երկայն ատեն միայն Սպանիայի արքունեաց համար կը գործածուէր. շատ անուշ, եղոտ ու սքանչելի համեմ ունի: Ասոր կուտերը պզտիկ են, բայց լեցուն, կարմիր զարնող գորշ գունով:

2. Գարագառի հնդկանուշը, Կոլումբիայի հասարակապետութեան Վենեզուէլա գաւառը յառաջ կու դայ, եւ Սոգոնուսգոյինէն ետքը՝ ամենէն ընտիր տեսակը կը համարուի, որովհետեւ տեղացիք անոր մշակութեան, հունձքին եւ խահրելուն մեծապէս հոգ ու զգուշութիւն կ'ընեն: Ասիկայ թէպէտ եւ մէկալ տեսակներէն սուղ է, բայց շատ առատութեամբ Եւրոպա կու դայ: Կուտերը՝ երբեմն մեծ, երբեմն ալ պզտիկ կ'ըլլան, շատ հիւթեղ են, երկընկեկ կլոր ձեւով ու գորշ դունով: Ասոնց փեճեկը մէկալ տեսակներուն փեճեկէն հաստ է ու դրանց արծաթանման փոշուով մը պատած. իսկ միջուկը կարմիր զարնող մանուշակագոյն է եւ հաճոյական դառն ճաշակ մ'ունի:

3. Կուայաքուիլի տեսակը՝ վերինին գոյնն ունի, բայց անոր չափ եղոտ չէ:

4. Մարանենի հնդկանուշը, նախընթացին աղէկութիւնը չունի ու յաճախ անգամ չհասած կուտերով խառնուած կ'ըլլայ, բայց շատ առատութեամբ Եւրոպա կը բերուի:

5. Արեւմտեան Հնդկաստանինը շատ անգամ բարկ ու դառն ճաշակ կ'ունենայ, բայց դիւրագին ըլլալուն համար՝ շատ կը ծախուի: Աս տեսակ հնդկանուշը Գուպա, Ճամայիգա, Հայդի, Կուաթուրուբ ու Մարդինիք կղզիներէն յառաջ կու դայ, եւ իւրաքանչիւր տեսակը՝ ելած կղզոյն անուամբ կը ծախուի:

6. Պերպիսէինը (Կուխանայի անդղիական բաժնէն կ'ըլլէ) փոքր, բարակ ու շատ եղոտ կուտերով է, որոնք գինւոյ մըջ համն ունին. Գարագառի հնդկանուշին լաւութիւնը չունի, բայց Մարանենիինէն աղէկ է:

7. Սուրինամինը (Կուխանայի հոլանտական բաժնէն կ'ըլլէ) ստորին տեսակներէն է, կիծու եւ դառնահամ ճաշակով:

8. Գայէնինը (Կուխանայի գաղղիական բաժնէն

կ'ելլէ,) արեւմտեան Հնդկաստանի նշին նման է, բայց անկէ աւելի դառն:

9. Պուրպուր կղզւոյն՝ Գարադասի Հնդկանշին աղէկութիւնը կ'ունենար, եթէ թող տային որ հասուննար, եւ խմորելու ատեն՝ աղէկ խնամ տանէին: Երկու տեսակ Պուրպուրեան Հնդկանուշ կայ, մեծ ու փոքր. մեծը՝ լաւագոյն է: Երկու տեսակին ալ փեճեկը՝ բարակ ու փայլուն է եւ դիւրաւ կը բաժնուի. մութ կիւնամոմնի դոյնն ունի, գորշ կարմիր բծերով:

— Հնդիկ նուշ գնելու ատեն՝ պիտի նայուի որ ամբողջ, չոր եւ որդնահար չեղած կուտեր ունենայ, գոյնն այնչափ մութ չըլլայ ու բորբոսի հոտ չունենայ, հապա անոր հակառակ աղէկ բուրում ու ընտիր համ ունենայ:

— Վաճառականութեան աս մասին Եւրոպայի գլխաւոր վաճառատեղիներն են Լոնտոն, Ամստերտամ, Համբուրկ, Պրեմէն եւ այլն: Հնդիկ նշին մեծ մասը Սպանիայի մէջ կը սպառուի, տարին 80,000 կենդինար, վերջէն կու դայ Գաղղիա, Անգղիա եւ այլն:

— Ինչպէս որ վերը բոնք, Հնդկանշին գլխաւորաբար չորղաղ բուսած բմպելին կը շինեն, որուն շինութեան կերպը շատ դիւրին է: Կուտերը կրակի վրայ կը խահրեն, տաք եղած ժամանակ կը փշրեն, շաքարով ու համեմունկով կամ ուրիշ համեմունկով կը խառնեն, խիւս մը կը դարձնեն, եւ վերջապէս կաղապարի մէջ թափելով՝ ուզուած ձեւը կու տան: Անուանի է Վիէննայի ու Միլանի չորղաղը:

— Գարձեալ Հնդկանշի ճարպ անուսով ճարպոտ եղ մը կայ, զորն որ Հնդկանշին խահրած կուտերէն կը հանեն՝ տաք ջրոյ մէջ եփելով: Աս ճարպը օժանդէք (Pommade) շինելու եւ ուրիշ վախճաններու համար կը գործածուի:

ՄԱՂԿԻ ՄԱՍԿՈՂՈՐՈՐ

Գ. ՄԱՍԿՈՂՈՐՈՐ ՏՆԿԵՐ

1. Շնայեզոն (Cynoglossum):

Շնայեզոնի ծաղիկն պսակը ձագարի կամ անուի ձեւ ունի, բաժակը հինգմասնեայ է, եւ չորս սերմ ունի, որոնք կոթին վրայ հաստատուած են:

Գարնանային Շ. (C. Omphaloides). Պարտիզաց ծաղիկ է: Բորգուկալէն աս կողմերը տարածուած. Եւրոպայի մէջ շատ ծանօթ, գեղեցիկ, ցածկեկ (6 մասնաչափ տնկով), սրածայր տերեւներով, երկնակապոյտ ծաղիկներով է: Մարտէն մինչեւ Մայիս կը ծաղկի եւ խիտ տնկուելու ըլլայ, բոլոր ածուռ ծաղիկներով ծածկելով՝ աչաց գեղեցիկ տեսք մը կու տայ: Հովանաւոր տեղ եւ փափուկ ու պարարտ հող կը սիրէ, եւ գարնան արմատներէն բաժնելով՝ կը բազմացուի: Աճուններուն բոլորտիքը պսակ մը շինելու աղէկ կը ծառայէ, եւ կանուխ ծաղկող ծաղիկ մ'ըլլալուն համար, շատ անգամ թաղարներու մէջ ալ կը տնկուի: Եւ աս ընելու համար Հոկտեմբերի

մէջ աղէկ օդ եղած ատեն՝ պէտք է պարտեղէն հանել, եւ պարտեղէն հողով լեցուած թաղարի կամ արկեղ մէջ տնկելով՝ խցին պատուհանին առջեւը դնել, եւ օդը կալուղ եղած ատեն՝ պատուհանը բանալ ու քանի մը ժամ օդ տալ: Աս վերջին գործողութիւնը՝ ծրող տերեւներուն եւ ծաղկի կոկոններուն շատ օգտակար է:

2. Դանթրաս, ձագախոտ, միխակ (Dianthus, բարեկէլ):

Շահրբամի իր շատ տեսակներովը յատուկ ցեղ մը կը կացուցանէ, եւ ուրիշ ծաղիկներէ կը զանազանի՝ եղեգնաձեւ, հինգթանի ու տակի կողմը թեփաւոր բաժակով, եւ հինգտերեւ ծաղկի պսակով, որուն մէջ ծաղկին յեցած յատակին վրայ 5 փոշոյ անօթներ կան, դարձեալ նոյնչափ մ'ալ պտղոյ հանգոյցը պատող թաղանթէ պսակին վրայ կան:

Ծառատեսակ Շ. (D. arboreus). Կրեւէէն եւ Յունաստանէն եկած, նեղ, մոտեւ երկայն տերեւներով, թփաձեւ, խիտ, տոգոյն կարմիր եւ անուշահոտ ծաղիկներով: Ասիկայ ջերմոցներու տունկ է, եւ բոլոր ամառը կը ծաղկի, պարարտ ու արեւ տեսնող տեղ կը սիրէ եւ ած գնելով (Կալուրբայով) կը բազմացուի: Գեղեցիկ տեսակները յառաջ բերելու համար գարնան՝ բացը կը տնկուի, աշնան՝ արմատին հողովը կը հանուի: Չմեռն աս տնկոց ստէպ օդ տալը շատ հարկաւոր է:

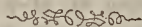
Մորուաւոր Շ. (D. barbatus): Ամառուան ամիսները կը ծաղկի: Հարաւային Գերմանիա եւ Գաղղիա շատ դանտող, մէկ ոտք բարձրութեամբ, սիրուն տունկ մըն է. լայն ու նիզակաձեւ արմատի տերեւներով, եւ խիտ ու փնջաւոր զանազան դոյններու զարնող կարմիր ծաղիկներով: Կան նաեւ ճերմակ եւ կարմիր բժաւոր եւ բարդ տեսակներ ալ: Ասիկայ պարտիզաց ծաղիկ է, շատ տարի կը դիմանայ, բայց երկրորդ տարին ամենէն գեղեցիկ կը ծաղկի: Ասոր սերմը Մայիսին կը ցանուի, եւ Յուլիսի կամ Օգոստոսի մէջ սերմէն բուսած տնկերն իրարմէ բաժնելով՝ տնկուելու տեղերը կը տեղաւորուին: Կրնան նաեւ ած գնելով կամ արմատին բաժնելով ալ բազմացուիլ:

Կարտուսեան Շ. (D. Cartusianorum): Շատ ծանօթ եւ ընտանի է, վերինին պէս կը մշակուի: Արմատներուն վրայ եղած տերեւները նեղ են եւ խոտի նման, ծաղկի փնջերն ալ պզտիկ, ծաղկին դոյնը՝ կարմիր եւ մաղաղ: Աս ալ պարտիզաց մէջ յաճախ կը մշակուի, արմատներէն բաժնելով ու սերմէն կը բազմացուի, Յունիսէն մինչեւ Օգոստոս կը ծաղկի: Ասոր բարդ տեսակն ալ կը գտնուի, որն որ շատ յարգի է եւ արմատները բաժնելով կը բազմանայ:

Պարտիզաց շահրբամ (D. Caryophyllus): Հայրենիքը Իտալիա է: Պարտիզաց շահրբամը շատ տարիներէ վեր մեծ խնամքով մշակուելով, ան աստիճանի աղանցացած է, որ ծաղկին մեծութեան, գրից ու դոյնին կողմանէ մինչեւ հիմայ հազար տեսակէն աւելի յառաջ

եկած է, եւ դեռ չահրարամտեր անձինք նոյնին տեսակն աւելցնելու վրայ են: Ասով հարկ եղած է նոյնները դա- նազան դասաւորութեանց բաժնել: Շահրարամ մը դե- ղեցիկ եւ կատարեալ ըսուելու համար, ցողունը բարձր հաստ ու զօրաւոր, բաժակն ամբողջ, այս ինքն՝ չճաթած, ծաղկին տերեւները լայն եւ եղունին բարակ սղոցաձեւ պիտի ըլլայ: Գարձեալ հարկ է որ ցողուններն այնչափ զօրաւոր ըլլան, որ ծաղկինին կարող ըլլան վերցնել, եւ ծաղկներն ալ մեծ, բարդ, կենդրոնը դուրս բարձրացած եւ շրջապատը կատարեալ կլոր պիտի ըլլայ: Ամենէն պզտիկ ծաղկին առանցքը $1\frac{1}{2}$ —2 մատնաչափ պիտի ըլ- լայ: Գարձեալ ծաղկին ամէն մէկ տերեւը կանոնաւոր դիրք, կորութիւն եւ միջավայրէն կամ կեդրոնէն իրարու նկատմամբ համեմատական հեռաւորութիւն պիտի ունե- նայ: Գոյնը կենդանի պիտի ըլլայ եւ մագուր յատակով, գունաւորութեան եղանակն ալ կետաւոր պիտի ըլլայ, այլ գծաւոր կամ շերտաւոր: Ծաղկը պէտք չէ որ մի- ագոյն ըլլայ, ի բաց առեալ թէ որ արտաքին կարգի գոյն մ'ունենայ, օրինակի համար եթէ աղւոր սեւ կ'ըլլայ, ընտիր է: Թէ որ ծաղկի մը զանազան գոյներէ բաղկացած է, ամէն մէկ գոյնը պէտք է իրարմէ որոշ զանազանին, իրար աւելի երեւցնեն, եւ ամէնքը մէկտեղ համեմա- տական գեղեցիկութիւն մը պատճառեն:

Պէտք է շարունակուի:

Բ Ն Ա Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն

Այնուայլ բնական երեւոյթներուն շարունակ:

Երկտրականութիւն: Այլծակ, որոտում, մրրիկ:

(Շարունակութիւն):

19. Ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ անասունները երբեմն կայծակէն կը վնասին կամ կը վերաւորին եւ չեն մեռնիր: — Ասան զի իրենց մարմնոյն մէջէն անցնող երկտրականութիւնը քիչ ըլ- լալով, զիրենք մեղմեցնելու չափ զօրութիւն չ'ունենան:

20. Ի՞նչ է որոտումը: — Կայծակին պատճառած օդոյն նորէն քովէ քով գալէն միաւորելէն պատճառող շարժումը: Աս շարժման մէկ մասը կը ծագի մթնոլորտին մէջ երկտրա- կանութենէն պատճառած քիմիական ու ֆիզիքական փոփո- խութիւններէն:

21. Ինչո՞ւ համար որոտումը երբեմն միակ շառաչող հա- րուածով մը կը լիննայ: — Ասան զի փոթորկալից ամպը եր- կրիս մօտ կը գտնուի, եւ այնպէսով օդին ամէն ծօծումները որոնք ձայնը կը պատճառեն, մի եւ նոյն վայրկեանին մէջ մեր ականջը կը հասնին, եւ մի միայն ուժգին ձայն մը կը կարծուի:

22. Ինչո՞ւ համար որոտումը փայլատակելէն քիչ մը ժա- մանակ ետքը կը լուռի: — Ասան զի որոտման ձայնն իր ըն- թացքը փայլակին լոյսէն շատ աւելի կամաց կը կատարէ. փայ- լակը (այս ինքն լոյսը) որոտումէն գրեթէ մէկ միլիոն անգամ աւելի շուտ կը շարժի. անոր համար եթէ որոտումը երկայն ճամբայ ունի ընելու, փայլակէն շատ ետքը կրնայ մինչեւ երկիր հասնիլ:

23. Ինչո՞ւ համար շատ անգամ անկանոնական ու ընդ- միջեալ մանչման պէս կը լուռի որոտումը: — Ասան զի մրրիկա- լից ամպը շատ հեռու ըլլալով, եւ օդին ծօծումներէն ոմանք ուրիշներէն երկայն ճամբայ ընելով, բնականապէս չեն կրնար մի եւ նոյն վայրկեանին մէջ մեր ականջը հասնիլ, հապա հետ- զհետէ, որով եւ մենք միջահատեալ ձայներ կը լսենք:

24. Ո՞ր ծօծումները յառաջ կը լսենք: — Մթնոլորտա- կան օդին ամենէն ցած կարգերուն մէջ ըլլողները:

25. Ինչո՞ւ համար ամենէն ետքը եղած ծօծումներն ամե- նէն յառաջ կը լսենք: — Որովհետեւ կայծակին լոյսը գրեթէ անմիջապէս կը տեսնենք, որ ըսել է թէ՛ երկտրականութիւնն անմիջապէս իր ճամբան ընելով, ծօծումներն ամէն տեղ միեւ- նոյն ատեն կը պատահին. ուր որ ձայնը 340 մէր կամ 1020 ոտը (մէկ մէրը 3 ոտնաչափ է, ուստի 340 մէրը $\times 3$ ոտնա- չափ = 1020 ոտնաչափ) ճամբայ ընելու համար ամբողջ մանր- երկրորդի մը հարկաւորութիւն ունի:

26. Եթէ մերկալից ամպ մը մեղմէ 1700 մէրը հեռու ըլլայ, որոտումը որչափ ատեն կը տեսնուի: — Հինգ մանրերկրորդ (340 $\times 5 = 1700$): Մենք նախ մթնոլորտին երկրիս ամենէն մօ- տաւոր կողմերուն ծօծումները կը լսենք, եւ հինգ մանրերկրորդ պէտք կ'ըլլայ մինչեւ որ ամպին անմիջապէս քովն եղող ծօ- ծումները մեզի հասնին:

27. Ինչո՞ւ համար փոթորկալից ամպի մը հեռաւորու- թիւնը կրնանք ճանչնալ, եթէ փայլատակման եւ որոտման մէջ անցած ժամանակի միջոցին միտ դնելու ըլլանք: — Ասան զի կայծակին լոյսն անմիջապէս երեւնալով, իսկ որոտումը 340 մէրը ճամբայ ընելու համար ամբողջ մանրերկրորդի մը հար- կաւորութիւն ունենալով, եթէ՛ կայծակին լոյսը որոտման ձայ- նէն հինգ մանրերկրորդ յառաջ տեսնուելու ըլլայ, ըսել է թէ ամպը մեղմէ 1700 մէրը հեռու է:

Կայծակին ճառագայթին (լուսոյն) արագութիւնն այնչափ մեծ է, որ ըսելի մը մէջ 480 անգամ աշխարհ- քիս բոլորակը կրնայ պտտիլ, ուր որ որոտումը (ձայնը) նոյնչափ ժամանակի մէջ եւ ոչ երեք գերմանական մղոն ճամբայ կրնայ ընել:

28. Ի՞նչ բանի համար որոտումը շատ անգամ խորունկ տեղէ մը եկած մանչման կամ մումաւոր պէս կը լուռի: — Ասան զի փոթորիկը շատ հեռու ըլլալով, որոտման ձայնն ալ անորոշ կ'ըլլայ:

29. Տեղւոյ մը հանգամանքները ձայնին վրայ ի՞նչ ազդե- ցութիւն կ'ընեն: — Որչափ որ երկիր մը տափարակ է, այնչափ ալ որոտումը մթորինակ կամ առանց միջահատութեան կը լուռի. իսկ լեռանց մէջ կը միջահատի կամ կը կտրուի եւ խիստ ու անկանոն կերպով կը լուռի:

30. Որոտման ձայնին թաւայելու պէս լուռին ուսկից կը պատճառի: — Կայծակին երկրիս վրայ գտնուող առարկա- ներուն եւ կամ ամպերուն հանդիպելով՝ արձագանգ տալէն:

31. Ի՞նչ բանի համար կայծակ մը զարնելէն ետքը սո- վորաբար ուստիկ անձրեւ կու գայ: — Ասան զի կայծակը մթնոլորտական օդին բնական կազմուածին վրայ յանկարծա- կան փոփոխութիւն մը կը պատճառէ, որով ալ չի կրնար իր մէջը յառաջուն չափ ջուր բռնել, եւ այսպէս իր մէջը գրո- նուած ջրոյն մէկ մասը՝ սառտիկ անձրեւ դառնալով՝ վար կը զեղու:

32. Ինչո՞ւ համար կայծակին հառաքակօրէն զօրաւոր հով մը կը յաջորդէ: — Ասան զի օդոյն բնական վիճակը՝ կայ- ծակին իր մէջէն անցնելով՝ կ'աւրուի, եւ հոջն սա խառնակու- թեան հետեւանքն է:

33. Ինչո՞ւ համար երբեմն փայլակ տեսնուած ատեն ա- մենեւէն ձայն չի լուռի: — Ասան զի մերկալից ամպերը մեղմէ այնչափ հեռու կ'ըլլան, որ որոտման ձայնը մեր ականջը հասնե- լէն յառաջ՝ արդէն ոչնչացած կ'ըլլայ:

34. Ամպերէն երբեմն շանթաբար կ'լինայ: — 2է. շան- թաբարին գաղափարը յառաջ կու գայ ըստ մասին կայծակին երբեմն կլոր ձեւ ունենալէն, ըստ մասին ալ հողին տակը գրո- նուած քարացեալ նիւթերէ, զորոնք ռամիկ ժողովուրդը շան- թաբար կը կարծէ:

35. Փոթորիկի մը ժամանակ որ տեղերը կենայն աւելի վտանգաւոր է: — Շատ վտանգաւոր է ծառի մը կամ բարձր շէնքի մը տակ, նմանապէս գետի մը եւ ընդհանրապէս ամէն վազուէն ջրի քով գտնուելը:

Պէտք է շարունակուի:

ԲԱՐՈՅՈՒԹՅՈՒՆ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Ահնադրեր բերդը դալէն ետեւ տիկինն ամէն տարի երկու անգամ կը ձգէր առանձին կ'երթար, եւ քանի մը օր վերջը ետ կը դառնար: Կրբեր իր աս ճամբորդութեանց պատճառը չէր զրուցեր. եւ Հեղինէ ինչ որ կ'ընէր չէր կրնար իմանալ թէ մայրն ո՞ր կ'երթայ: Ճամբայ ելելուն նախընթաց օրը Աննա կ'երթար կառք մը կը բռնէր, բայց որովհետեւ տիկինն երբեք երկու անգամ վրայէ վրայ մի եւ նոյն քաղաքը չէր երթար, եւ մեծապէս կը զգուշանար որ կառապանը չտեսնէ իր որտեւնը մտնելը, անոր համար աս ճամբորդութեանց վախճանը միշտ ամենուրեւ ծածուկ կը մնար: Վարձակալն աս միայն կրնար կառապանէն իմանալ որ տիկինն այս ինչ քաղաքին դուռը կառքէն ելեր է:

Գեղացիները տեսնելով որ ժողովրդական տէրն ուրիշ մարդ մը Պերելով տիկնոջ պոյնտութեան իգար, զինքը մարդատեսաց մէկու մը տեղ կը դնէին, ոմանք ալ կը կարծէին որ կէս խնձի է: Անային վրայ ալ աւելի աղէկ համարում ունեցող չկար: որովհետեւ իր թուկա կերպարանքը, բերտ վարմունքը դաժնէր կը հեռացնէին եւ մէկը չէր համարձակեր կամ չէր ուղեր հետը խօսիլ: Ամէնը միայն զՀեղինէ կը սիրէին, զորն որ միշտ Բանտարկեալ աղջիկ կ'անուանէին, եւ բոլորը վրան կը գլծային: Իր շնորհալի կերպարանքն ու քաղաքավար վարմունքը եւ ամէն բանէն աւելի եկեղեցւոյ մէջ ցուցուցած եռանդն ու պարկեշտութիւնը՝ գեղին բոլոր բնակիչներուն խօսակցութեան նիւթ եղած էին: աւելի կը ցաւէին որ ասանկ սիրուն աղջիկ մը օրերն այնպէս ամայի տեղ մը առանձնութեան մէջ կ'անցընէ:

Մայրն իր հիւանդոտութեան պատճառաւ չկրնարով աղջկանը կրթութեան ըստ պատշաճի միտ դնել, դուցէ Հեղինէ իր բոլոր աշխոյժն եւ ուսման եռանդը կը կորսնցնէր եւ տրտմութեան տակ կ'ընկճէր, թէ որ պատուական ժողովրդագետն իր սիրալիք ու եռանդուն խօսքերովը զանկալ չորդորէր ու չխորատէր: Աս խօսքերով՝ փոյթն ու եռանդը միշտ վառ պահուելով, յարգող ծերունւայն բերած եւ մօրը մատենադարանին մէջ դառնուած գրքերը կը կարդար, անոնցով միտքը կը զարդարէր ու սիրտը կ'ուղղէր:

Աննային վէս ու ցասկոտ բնութիւնը խեղճ աղջկան մեծ վիշտ կը պատճառէր. բայց միտքը դրած էր որ երբեք մօրը չքանլարտի, որովհետեւ կը վախնար որ անով տրտմութիւնն աւելի չսաստկանայ: Սակայն երբեմն աղախնայ յանդիմութիւնն ան աստիճանի կը հասնէր, որ ալ թշուառ Հեղինէին համբերութիւնը կը հասնէր: Միայն թէ ժողովրդագետն մէկ խրատը բաւական կը լըրար զինքը հանդարտեցնելու եւ առաջադրութեան մէջ հաստատուն կեցնելու:

Աս կերպով Հեղինէ տասնուչորս տարւան հասաւ: Նոյն ատեն տիկնոջ առող-

ջութիւնն այնպէս տկարացաւ, որ ալ չէր կրնար իր սովորական ճամբորդութիւնն ընել: Աս բանի վրայ սաստիկ այլայլութեան ու չփութութեան մէջ ինկաւ: Սովորական ատենը քանի մը օր անցնելէն ետեւ ուղեց բացարձակապէս երթալ, եւ ան ժամանակ խորհուրդը թող տուաւ, երբ որ ճամբայ ելելու համար սանդղէն վար իջնալու միջոցին տկարութենէն մարեցաւ ինկաւ:

Սիրելի մայր, ըսաւ Հեղինէ՝ երբ որ մայրն ինք իրեն եկաւ, հրաման տուէր որ ձեր տեղն ես երթամ: Զրուցեցէք ուր երթալու եւ ինչ ընելու եմ. կը յուսամ որ գործքերնիդ ըստ պատշաճի կը կատարեմ:

Տիկինն աս խօսքին վրայ խիստ այլայլելով եւ արտաքին կարգի արտմութեամբ Հեղինէին երեսը նայելով, Զէ, չ'ըլլար, գոչեց. աշխարհք մէկդի գայ, թող չեմ տար որ երթամ: Աս ըսելով աղջիկը սաստիկ զօրութեամբ բազկացը մէջ կը պնդէր՝ իրեն թէ վախնալով որ ձեռքէն չսփռնատակնէ:

Քիչ մը ետքը վերջին աստիճանի այլայլութեամբ կանչեց. Ուրեմն հարկ է...: Աստուած իմ, ամէն բան քու ձեռքդ կը յանձնեմ: Իսկ մը ժամանակ լուռ կեցաւ ու խորանքի մոտեմանց մէջ ընկղմած մնաց. վերջը ոտք ելելով, Աննային նշան ըրաւ որ քովի խոցը գայ: Հոն կէս ժամու չափ առանձին մնալէն ետեւ՝ դուռն եկան, եւ Աննա ճամբորդութեան պատրաստութիւն տեսաւ ու ելաւ դնաց:

Աղախնին երթալէն ետքը, Հեղինէ՝ որն որ մօրը հիւանդութեան սաստկանալուն վրայ սաստիկ արտմած եւ իր վրայ վատահոլութիւն չունենալուն վրայ վշտացած էր, գիրք մ'առաւ, սրահին մէջ միայնակ նստեցաւ, որովհետեւ մայրն իրեն աղաչած էր որ մինչեւ կերակրոյն ատենը քովը չերթայ:

Այսօրը սեղանը պատրաստեց եւ դնաց մօրը դուռը դարկաւ: Տիկինը ներսէն ձայն որ չստուաւ, Հեղինէ վախնալով որ մօրը վրայ նորէն մտերիք եկած չ'ըլլայ, երկրորդ անգամ դուռը դարկաւ. մանաւանդ թէ կը փորձէր որ դուռը կոտրելով ներս մտնէ: Մէյ մ'ալ մայրը ներսէն տկար ձայնիւ. բայց յանդիմական կերպով մը զրուցեց որ կերակրոյ չեմ գար:

Վաղաքէմ, սիրելի մայր, գէթ քիչ մը բան բերեմ, ըսաւ աղջիկը:

Զէ, պատասխանեց մայրը՝ անհամբերութեամբ. զի մի նեղեր, բան մը չեմ ուղեր ուտել:

Ասիկայ առաջին անգամն էր որ Պերելով տիկինն աղջկան հետ խստութեամբ կը խօսէր: Իսեղճ օրիորդին սիրտն ասոր վրայ այնչափ կոտորեցաւ, որ սկսաւ աշուղտերէն յորդ աղցունք թափել, եւ ինքն ալ տրտմութեան տարածակի բոլորովին կորսնցնելով՝ պարտէղ իջաւ՝ սկսաւ պտըտիլ:

Օրը ցուրտ էր, հոն անտառին մէջ տխուր խօշիւն մը կը հանէր եւ պարտեղին ծառերուն դեմքած տերեւներն ասղին անդին կը շրջւէր: Քիչ մը պտըտելէն ետեւ՝ յոգնելով, ակոռի մը վրայ նստեցաւ եւ բարձրաձայն կու լար:

Ահնէս՝ որ մօտ տեղերը թափած տերեւները ժողովելու զբաղած էր, Հեղինէին լայու ձայնը լսելով՝ քովը վազեց: Աս ի՞նչ է, օրիորդ, ինչո՞ւ կու լար, հարցուց բարեսիրտ կինը:

Մայրս սաստիկ հիւանդ է, պատասխանեց Հեղինէ՝ պարսպ տեղ՝ արցունքները բռնելու ջանալով:

— Միթաւութեցէք, սիրելի՛ աղջիկս, անշուշտ մայրերնիդ քիչ մը ետքը կ'առողջանայ:

— Կը վախնամ որ չէ: Սովորական ճամբորդութիւնը չկրցաւ ընել. իր տեղը զԱննա խրկեց: Աստուծոյ վեր զինքը չտեսայ. չ'ուղեր որ քովը երթամ:

— Իսեղճ օրիորդ. ալ չեմ դարմանար որ այսչափ արտուժ ըլլաք: Իայց քաջալերուեցէք. յոյսանիդ Անոր վրայ դրէք որն որ մեռելոց իսկ յարութիւն կրնայ տալ: Աղօթք բրէք որ Աստուած ձեզի օգնութեան հասնի:

Իբր որ Հեղինէ վեր ելաւ ու սրահը մտաւ, մայրն ալ հոն եկաւ: Երեսը սովորականէն աւելի գունատ էր եւ կ'երեւար որ վրան ամենեւին զօրութիւն չունի:

Սիրելի մայր, կանչեց Հեղինէ՝ մօրը վրայ վաղելով եւ ձեռուները պաղներով, թողութիւն տուէր որ քիչ մը յառաջ զնեղ նեղացուցի:

Իսեղճ դաւակ, պատասխանեց մայրը՝ զաղջիկը գրկելով, դուն ինծի թողութիւն պիտի տաս՝ որ հետդ անանկ խստութեամբ խօսեցայ եւ թող չտուի որ քովս գաս: Իայց դուռն զարկած ատենդ՝ խիստ ծանրակշիռ գործքի մը զբաղած էի:

Հոս քիչ մը կանկ առաւ, շատ այլայլեցաւ, եւ քանի մը րոպէ խորունկ մտածմանց մէջ մնալէն ետեւ՝ Հեղինէին ձեռքը բռնելով, հետեւեալ խօսքերը զրուցեց, խօսակցութիւնը շատ անգամ միջհաստեւելով:

Սիրելի՛ աղջիկս, անշուշտ քեզի շատ ծանր կու գայ որ զքեզ պայպէս առանձնութեան մէջ կը պահեմ... ամենեւին ընկեր կամ զուարթութիւն մը չունիս...: Իայց, Հեղինէս, մօրդ գէմ մի տրանջեր...: Ո՛հ, որչափ վշտեր կրեցի...: Քիչ մը ետքը ամէն բան կ'իմանաս...: Տառնութեամբ րան եղած ատենդ, եթէ ես կենդանի մնալու ըլլամ, ամենայն ինչ կը զրուցեմ...: Իսկ եթէ մեռնելու ըլլամ, Աստուած կայ...: Իայց իմ մեռնելով՝ առանձին չես մնար...: Աննա քիչ մը անհամբեր է, բայց աղէկ սիրտ ունի եւ զքեզ կը սիրէ...: Շատ տարիներէ վեր ես ալ գրեթէ իրմէ ետիջ բարեկամ ունեցած չեմ...: Ինծի մեծ ծառայութիւններս բրած է... եւ բոլոր զաղտնիքներս գիտէ...: Գունալ ինծի համար զինքը սիրէ. եւ ներքին ծի՛ եթէ երբեմն հետդ բաւական անուշութեամբ լիարուեցայ:

Հեղինէ աս խօսքերուն չկրցաւ ամենեւին պատասխան տալ, այնչափ վրան աղցեցութիւնն ըրած էր խօսքին ան մասը՝ որ ինք տառնութեամբ տարւան չեղած՝ մայրը կըրնայ մեռնիլ: Տիկինը ջանաց խօսքն ուրիշ բանի դարձնելու. բայց ըսելու բան չկրնարով գտնել, դարձեալ իր սովորական խորունկ մտածութեանց մէջ թաղուեցաւ: